

# Traianus vs. Troianus.

## Când antropologia culturală se întâlnește cu lingvistica, istoria și arheologia<sup>1</sup>

Ion TALOȘ\*

**Keywords:** *Traianus; Troianus; hypothesis; Slavic; Roman; cultural anthropology; linguistics; history; archeology*

### 1. Lingvistică și antropologie culturală

Datorăm lui Alexandru-Ovidiu Cristureanu un amplu studiu despre păstrarea numelui Traian „în lexicul și toponimia românească” din diferitele ținuturi ale spațiului nostru lingvistic. Autorul explică astfel atitudinea clerului față de numele împăratului păgân, ca și față de preluarea de către români din latină a altor nume de botez: Biserica Unită și, în măsură mai mică, Biserica Ortodoxă au acceptat numele Traian, pentru că a fost un împărat *drept*. Ca și alții înaintea lui (N.A. Constantinescu) ori după el (Viorica Goicu), Cristureanu susține că, începând din primele decenii ale secolului al XIX-lea, numele Traian ocupă un loc privilegiat în sistemul numelor de botez la români, atât în rândurile intelectualilor, cât și ale sătenilor, cu deosebire în Transilvania și Bucovina. El explică aceasta prin activitatea desfășurată de reprezentanții Școlii Ardelene (Constantinescu 1963: 391; Cristureanu 1998: 131–165; Goicu 2003: 197–201). Și Al. Graur era de părere că numele Traian nu s-a păstrat neîntrerupt la noi și a fost introdus din cărți (Graur 1965: 11, 140, 151). Nu punem la îndoială faptul că Școala Ardeleană va fi avut o contribuție la intensificarea frecvenței numelor de origine latină. Autorii menționați aici au pierdut însă din vedere rolul jucat de tradiția orală la menținerea numelui lui Traian. Căci urmele materiale rămase de la Traian: *podul lui Traian, drumul lui Traian, valul lui Traian, cetățile lui Traian* etc. trebuie să fi avut o contribuție importantă la menținerea acestui nume, care a fost moștenit de la strămoși.

O statistică a numelor de botez la români a stabilit că *Traian* ocupă locul 48 în sistem, cu frecvență mai mare în Transilvania; în unele localități bihorene, Traian este chiar unul dintre numele preferate, alături de cele de sfinți, ca Sf. Ion, Sf. Gheorghe sau Sf. Vasile (Bolocan 1999: 360–411). Problema numelor de botez a

---

<sup>1</sup> Cf. Ion Taloș, *Împăratul Traian și conștiința romanității la români. Contribuție la cunoașterea culturii orale românești în raport cu scriitura din secolele al XV-lea–al XX-lea*. Lucrarea este în curs de tipărire la Editura „Școala Ardeleană”.

\* Universitatea din Köln, Germania (talos.ion@googlemail.com).

primit accente politice în Transilvania<sup>2</sup>, unde numele Traian a fost preferat și pentru că nu avea un corespondent în limba maghiară, deci nu putea fi maghiarizat.

Numele împăratului este prezent și în toponimie. Iorgu Iordan a relevat prezența lui *Troian* sau *Troianul*, ca nume de locuri, în mai multe județe ale țării (Iordan 1963: 311).

Originea formei *Troian*, care circulă atât în română, cât și în limbile slave, a dat naștere la discuții contradictorii între filologi. Polemica a pornit de la A. de Cihac, care exprimase în 1879 opinia că termenul *troian* ar fi de origine slavă, fără a se referi la numele împăratului, ci doar la substantivul comun, cu următoarele înțelesuri:

troian, troiană, s., *levée de terre, rempart, prairie entourée d'une levée de terre ou d'une haie* (en Ardeal, Transylv.), *grande prairie en général*; – troăș, (pour troiănăș), s. (L. B.); – un troian, o troiană de zăpadă *monceau de neige fait par le vent, avalanche*; troian de pe ceriu *chemin de St. Jacques, voie lactée* (Cihac 1879: 423)<sup>3</sup>.

Cele scrise de Cihac au provocat răspunsul lui Hasdeu, după care transformarea lui *-ra-* din Traian în *-ro-* din Troian poate fi explicată pe două căi: 1. acceptând ca posibilă ideea unui împrumut slav la români, Hasdeu scrie: „din latinul *Traianus* românii făcuseră *Trăian* și l-au împrumutat slavilor; apoi, pe românul *Trăian*, printr-o etimologie poporană de la *troi*, slavii îl prefăcură în *Troian*; în fine, forma cea slavizată *Troian* s-a întors mai târziu la români, înlăturând pe organicul *Trăian*”, deci termenul nu ar fi slav la origine. 2. Mai plauzibilă i se pare cea de a doua explicație, pe care o formulează astfel:

Noi credem însă că până și trecerea lui *-ra-* în *-ro-* a fost datorită la noi unei etimologii populare curat românești, sau mai bine curat latine, cu totul independenți de slavul *troi*. Pe de o parte împăratul Traian fiind privit de către posteritatea cuceritorilor Daciei ca străbun al lor, pe de altă parte, dintr-o epocă imemorială, cu mult înainte de Tit Liviu, toți romanii privind ca străbuni ai lor pe anticii troiani – în forma cea poporană *Troian* se făcuse de către români din capul locului o fuziune între cei doi străbuni: *Traianus* și *Troianus*, astfel că *Troian* datează la noi din prima epocă a graiului românesc, și de la noi au primit-o slavii, nicidecum viceversa (Hasdeu 1893: 537).

Astăzi, prima explicație pare destul de complicată și puțin credibilă. Cea de a doua a părut, o vreme, cu oarecare șanse de a fi luată în considerare.

Mari lingviști români, atât slaviști, cât și romaniști, n-au luat în considerare cele scrise de Hasdeu și au susținut originea slavă a numelui/termenului. De pildă, O. Densusianu scrie despre troian: „son origine slave est indubitable”, iar forma *Troian* e „la forme slave de nom de Trajan” (Densusianu 1901: 266).

Părerii similare exprimă Al. Rosetti, pentru care unii termeni latini „nu reproduc, în română, tradiția latină, ci prezintă trăsături caracteristice limbilor slave meridionale” (Rosetti 1986: 274). Rosetti e de părere că termenul troian „nu reproduce direct numele împăratului *Traian* (*Traianus*), ci forma venită prin intermediu slav: bg. *Trojan*, *Trojanski* (*păt*), *Trojanov* (*grad*) etc.” (*ibidem*: 772). Aproximativ aceeași opinie fusese exprimată și de Al. Philippide (1925: 726), N. Drăganu (1933: 186), H. Mihăescu (1978: 35) și alții.

<sup>2</sup> O informație din Caramurat-Constanța ne spune că ardelenii preferau numele *Traian* și după stabilirea lor în Dobrogea: „Se obișnuiește a se da numele de *Traian* mai mult prin românii veniți aici din Transilvania” (v. manuscrisul Densusianu, la Biblioteca Academiei Române, cota. 4553, f. 379v).

<sup>3</sup> Cf. și Hasdeu (1893: 537).

## 2. Istorie, antropologie culturală și epigrafie

În cronică sa din 1593, clujeanul István Szamosközy<sup>4</sup> prezintă cu destule detalii drumurile din Dacia, scriind:

Vulgus pessimus antiquitatis custos, appellat viam Troianam (Traianam intelligo) qua olim Sisonia quaeprim Regina inter fecerit, eiusq; rei lepidam in ore habent fabulam (Szamosközy 1593: 78).

Pentru sfârșitul secolului al XVI-lea nu este de mirare că Szamosközy disprețuiește vulgul/poporul de jos, ca rău păstrător al antichităților. Nici alți autori nu ajunseseră pe atunci la înțelegerea rolului pe care îl joacă tradiția orală în istoria unui popor. Observația lui are însă o dublă importanță pentru noi. În primul rând, confirmă existența tradiției orale cu privire la *drumurile lui Traian* din Dacia, informând chiar că acestea au povestirile lor (*habent fabulam*). Prestigiul lui ar fi crescut și mai mult dacă ar fi reprodus măcar una dintre povestirile pe care le știa în legătură cu *drumurile lui Traian*<sup>5</sup>. În al doilea rând – fapt care ne interesează aici în mod special – este pentru prima oară când numele împăratului roman apare într-o publicație sub forma populară *Troian*, formă pe care Szamosközy o consideră greșită și o „corectează” în paranteză, adică nu *Troian*, ci *Traian*. Prin aceasta, cronicarul dovedește că a avut contacte cu vorbitorii de română și cu purtătorii ai culturii orale românești. Autori străini din secolul al XVII-lea menționează doar forma clasică a numelui împărațesc, adică *Traian*.

Numele lui *Traian* apare însă, sub variate forme, dintre care *Troian* e cea mai răspândită, dovadă răspunsurile la chestionarele lansate în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, de Al.I. Odobescu (1870–1971)<sup>6</sup>, B.P. Hasdeu (1884–1885) și N. Densușianu (1893, 1895). Iată un catalog al acestora – unele par doar variante de transcriere –, împreună cu indicarea zonelor de proveniență, pe care menționăm în paranteză<sup>7</sup>. Forma *Troian* a fost menționată în județele Botoșani, Neamț, Putna, Roman, Bacău, Dorohoi, Tecuci, Bihor, Bistrița-Năsăud, Mehedinți, Romanați, Vâlcea; *Troean* – în Suceava, Tecuci, Dorohoi, Neamț, Iași; *Trăian* – în Hațeg, Iași, Covurlui, Suceava, Tecuci, Neamț, Buzău, Dolj, Gorj, Olt ș.a.; *Trăean* – în Neamț și Bolgrad; *Traean* – în Dorohoi, Iași, Tecuci, Vaslui, Neamț, Mehedinți; *Trian* – în Putna și Tulcea.

Discuția despre originea formei *Troian* merită să fie însă reluată astăzi, după ce au apărut mai multe informații potrivit cărora forma *Troian* exista în Antichitate. Michael Speidel a descoperit la Philippi piatra funerară a lui Tiberius Claudius Maximus, cel care l-a urmărit pe Decebal în munți și care i-a decapitat cadavrul. Maximus a murit probabil la Philippi, în Macedonia, la un deceniu după sinuciderea lui Decebal. Acolo a fost descoperită piatra lui funerară. Reținem din textul mai lung scris pe piatra funerară sintagma *Factus dupli(carius) a divo Troiano* („promovat la soldă dublă din ordinul lui Troian”), fapt care arată cu certitudine că acesta este numele împăratului Traian (Speidel 1970: 142–153)<sup>8</sup>.

<sup>4</sup> Pentru detalii legate de atitudinea lui Szamosközy față de români, vezi și Ioachim Crăciun (1928: 38–42).

<sup>5</sup> Găsim o asemenea povestire la Johannes Tröster (1666: 464).

<sup>6</sup> Vezi și Odobescu 2012: 310–378, 692–694; Odobescu 1989: 96–99; Vătășescu 2017: 359–364; Țânțăreanu 2011: 233–248.

<sup>7</sup> Detalii și precizări cu privire la chestionarele indicate, ca și la localitățile din care provin răspunsurile pot fi găsite în lucrarea noastră aflată sub tipar (v. nota 1).

<sup>8</sup> Speidel estimează că plata unui *duplicarius alae* trebuie să fi fost de 700 de dinari, pe când, fără această promovare, Maximus ar fi primit doar 350 de dinari.

Speidel, primul care a scris despre piatra funerară a lui Claudius Maximus, se apropie oarecum de afirmația lui Hasdeu despre „prezența imemorială” a formei *Troian*, dar nu în sensul că numele ar deriva de la orașul antic Troia. Dar Speidel cunoaște și alte inscripții care conțin forma *Troian*. El scrie: „The spelling *Troiano* is a variant for *Traiano*, several examples from the Latin-speaking West are known” (*ibidem*: 149) și trimite la colecția de inscripții latine a lui Theodor Mommsen: CIL XIV, 3626 = Dessau, 2742 și altele.

Afirmația lui Speidel este confirmată de Const. C. Petolescu, care a descoperit, fără a avea pretenția de exhaustivitate, nu mai puțin de 19 inscripții antice, în care e utilizată forma *Troian* a numelui împărațesc (1994: 723–729). În urma descoperirii de la Philippi și a inscripțiilor culese de Petolescu nu mai este nevoie de nicio explicație cu ajutorul etimologiilor populare și de ideea transmiterii de la români la bulgari și receptarea apoi de la bulgari la români a formei *Troian*: ea a existat în Antichitate, după cum rezultă din documentele epigrafice menționate. Ea a coexistat cu forma *Traian* și nu numai în sud-estul Europei, căci inscripțiile descoperite de Petolescu provin din toate marile zone ale Imperiului Roman: Italia, Spania, Bretania, Noricum, Panonia, Dalmatia, Macedonia, Asia Mică, Egipt. Ele – arată Petolescu – se situează, din punct de vedere cronologic, în „epoca lui Traian”, adică până pe la mijlocul secolului al III-lea, în special în mediu militar, ca formă de pronunțare populară (*ibidem*: 725).

### Bibliografie

- Cihac 1879: Alexandru Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane: éléments slaves, maghars, turcs, grecs-modernes et albanais*. Frankfurt s/M., Ludolphe St-Goar.
- Bolocan 1999: Gheorghe Bolocan, *Prenume actuale – inventar și repartitie teritorială*, în „Studii și cercetări de onomastică”, nr. 4, p. 360–411.
- Constantinescu 1963: N.A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, Editura Academiei.
- Crăciun 1928: Ioachim Crăciun, *Cronica Szamosközy și însemnările lui privitoare la Români: 1566–1608*, Cluj, Institutul de Studii Grafice „Ardealul”, p. 38–42.
- Cristureanu 1998: Alexandru-Ovidiu Cristureanu, *Numele Traian în onomastica românească*, în vol. *Zilele împăratului Traian și latinitatea românilor*. Sesiunea de comunicări științifice Cluj-Napoca, 20–21 septembrie 1997 (editori: Crișan Mircioiu și Dumitru Protase), Cluj-Napoca, [fără editură], p. 131–165.
- Densusianu 1871: N. Densusianu, *Cestionariu sau izvod de întrebări la care se cere a da răspunsuri în privința vechilor așezăminte ce se află în deosebitele comune ale României*, în Buletinul oficial nr. 52, din 13/25 iulie 1871.
- Densusianu 1901: Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine. Tome premier. Les origines*, Paris, Ernest Leroux.
- \*\*\* *Documente privind istoria României. Răspunsurile la Chestionarele Odobescu și Hasdeu, pentru județul Brăila*. Ediție și studii introductive de Ionel Căndea și Costin Croitoru. Brăila, Muzeul Brăilei „Carol I”, Editura Istros, 2015.
- Drăgan 1933: Nicolae Drăgan, *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, București, Imprimeriile Statului.
- Goicu 2003: Viorica Goicu: *Le nom de l'empereur Traian dans l'onomastique roumaine*, în *Actas del XXIII Congreso Internacional de Linguística y Filología Románica*. Sección 7: *Linguística aplicada*; Sección 8: *Historia de la linguística; mesas redondas*. Salamanca 24–30 septiembre 2001, Tübingen, Niemeyer, p. 197–201.
- Graur 1965: Al. Graur, *Nume de persoane*, București, Editura Academiei.

- Hasdeu 1893: B. Petriceicu Hasdeu, *Etymologicum magnum Romaniae*, Tomul 3, București, Editura Socecu.
- Hasdeu 1884: B.P. Hasdeu, *Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română*, București, Edițiunea Academiei Române.
- Iordan 1963: Iorgu Iordan: *Toponimia românească*, București, Editura Academiei Republicii Populare România.
- Mihăescu 1978: H. Mihăescu, *La langue latine dans le Sud-Est de l'Europe*, București, Paris.
- Odobescu 2012: Al.I. Odobescu, *Tainele trecutului românesc. Studii de arheologie preistorică și istorică*, București, Saeculum I.O.
- Odobescu 1989: Al.I. Odobescu, *Opere*, V, București, Editura Academiei R.P.R.
- Petolescu 1994: Constantin Petolescu: *Troianus dans l'épigraphie latine. Onomastique romaine et évolution étymologique*, în vol. *L'Afrique, la Gaule, la religion à l'époque romaine. Mélanges à la mémoire de Marcel Le Glay rassemblés avec la collaboration d'anciens élèves par Yann Le Bohec*, Bruxelles, Latomus Revue d'Études Latines.
- Philippide 1925: Alexandru Philippide, *Originea românilor. Vol. I. Ce spun izvoarele istorice*, Iași, Viața Românească.
- Rosetti 1986: Al. Rosetti, *Istoria limbii române. I. De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*. Ediție definitivă, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Speidel 1970: Michael Speidel, *The captor of Decebalus. A new Inscription from Philippi*, in *The Journal of Roman Studies*, vol. 60, p. 142–153.
- Szamosközy 1593: István Szamosközy, *Analecta lapidum vetustorum, et nonnullarum in Dacia antiquitatum*, Patavij, Apud Laurentium Pasquatium Superiorum Permissu.
- Tröster 1666: Johannes Tröster, *Das Alt- und Neu-Teutsche Dacia. Das ist: Neue Beschreibung des Landes Siebenbürgen, darinnen dessen Alter und jetziger Einwohner, wahres Herkommen, Religion, Sprachen, Schriften, Kleider, Gesetz und Sitten nach historischer Wahrheit von zweytausend Jahren her erörtert: die berühmteste Stadt in Kupfer eigentlich abgebildet: dabey viel Gothische und Römische Antiquitäten und Anmahnungen entdecket werden*, Nürnberg, In Verlegung Johann Kramers/Gedruckt bey Christoph Gerhard.
- Țanțăreanu 2011: Ecaterina Țanțăreanu, *De la răspunsurile la Chestionarul lui Odobescu la Lista Monumentelor Istorice 2010 – Județul Teleorman*, în „Buletinul Muzeului Județean Teleorman”, Seria Arheologie, 3 (*In honorem Vasile Boroneanț, 80 de ani*), p. 233–248.
- Vătășescu 2017: Cătălina Vătășescu, *L'importance du Questionnaire d'Al. Odobescu. En marge de l'édition des réponses du district de Braila*, in RESEE, p. 359–364.

### **Traianus vs. Troianus. When Cultural Anthropology Meets Linguistics, History and Archeology**

Traian's memory has been preserved for almost two thousand years by the Romanians and by some Slavic peoples. As for the form Troian there have been debates among philologists. Some of them stated that *Troian* would have a Slavic origin, others considered that it appeared in the Romanian language. Recent archeological discoveries (Michael Speidel, Const. C. Petolescu) indicate that the version *Troian* existed even in the Ancient world thus all the previous hypotheses have been refuted.